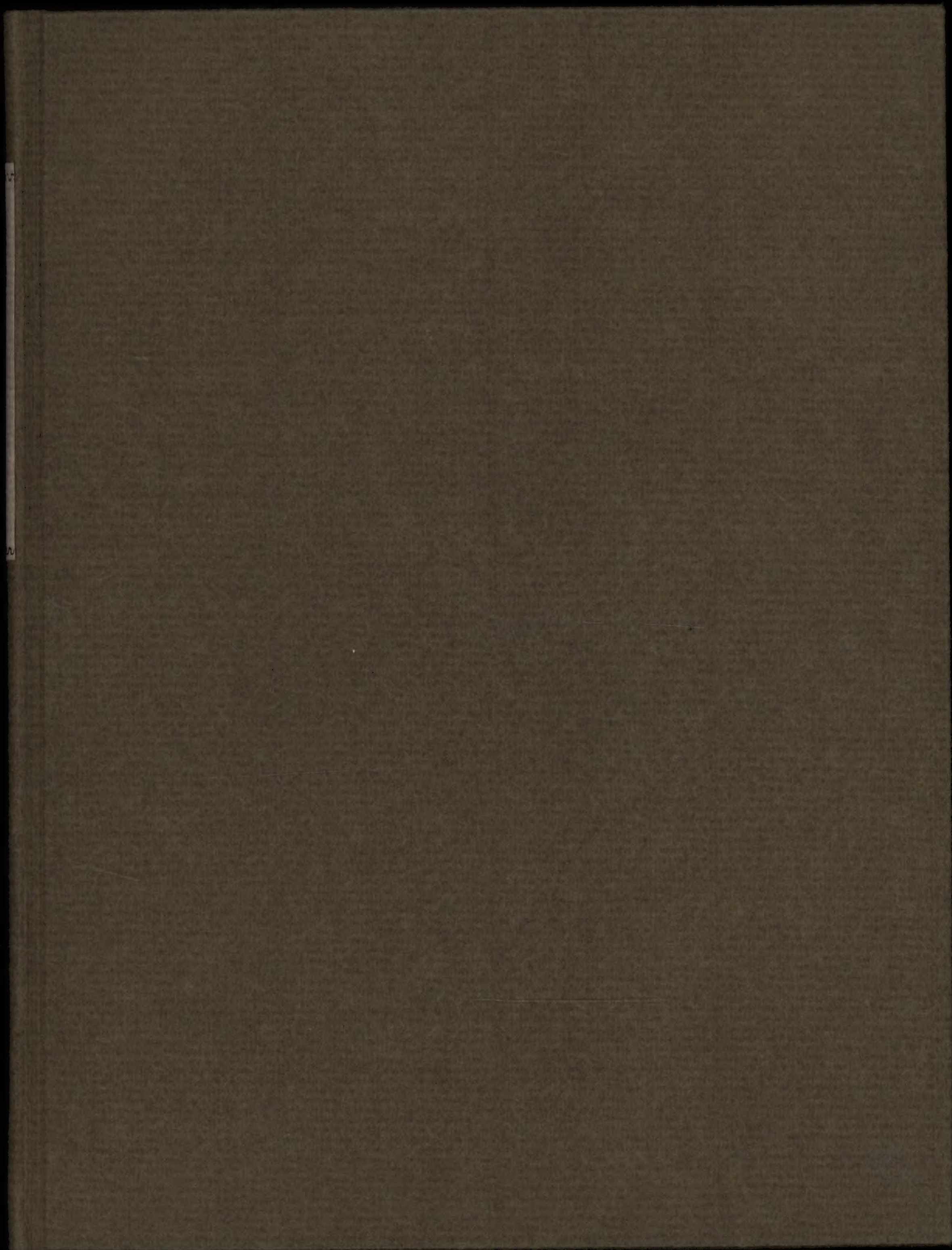

ANTONII SANFELICII

CAMPANIA.

LIBELLVS IN GERMA-
NIA ANTE NON EDITVS, QVI
POETAS ET HISTORIAM LEGENTIBVS,
etiam geographiæ studiosis, cupidis denique lon-
ginquas regiones visendi non minus vtilis
sit futurus, quàm iucundus.

ROSTOCHII
Ex officina AVGVSTINI FERBERI.
Anno M. D. XXC.

IOACHIMO BASSEVITIO CONSILIARIO DVC. MEGAPOL. S. D. IOANNES CASELIVS.

SAnfelicij Campaniam, cuius exemplum Neapoli vnum nactus olim fueram: neq; vidi aliud: perire pati non potui: quin si alibi ab alijs conseruaretur, nostris eam hominibus inuidere non debui, ita plenè, vt ab alio nemine, descriptam. Hoc meum erga homines eruditos & bonæ doctrinæ cupidos studium, sciebam te cumprimis probaturum. Noui enim intimos tuos sensus, & graue de omni genere litterarum iudicium. Itaq; sumpsi hinc occasionem tecum de nostra amicitia loquendi, ab vltimo eius ortu facto principio: non equidem, quod eiusmodi commemorationem aliquam necessariam esse existimem, sed vt illa recordatio coniunctionis animorum nostrorum veteris, veluti renouatæ seu denuo repræsentatæ, quantalamcunq; voluptatem, hac ætatis nostræ maturitate, ne quid dicam de temporum tristitia, cui omni ratione si publicè non poßint, tamen sapientes priuatim quærere medicinam solent, animis nostris aspergeret. Quæ honestè enim gesta sunt, etiamsi cum molestia, labore, periculo; quoad viuimus,

iucunda sunt, nosq́; quoties premimur etiam grauiter communibus huius vitæ incommodis, nobis sæpe reddunt, siue conseruant: sine dubitatione vero subleuant. De me nihil hoc loco dicere debeo. Didici namq; leges modestiæ, & ad eas non solum orationem, sed & animum comparaui meum. De te etsi ad te sine suspicione assentationis rectè possem, quando ingenium meum nouisti apertius, quàm vt ad potentißimorum nutus & voluntates me poßim indecorè componere: tamen agam parcius: neque tamen non de tuis virtutibus & litteris aliquid delibandum est. Vtriusq; enim generis acre in te studium te adolescentiorem tum adolescenti mihi coniunxit. Virtutum igniculi primi sunt, ni fallor, probitas & modestia, quibus erat præ æqualibus ornata tua adolescentia: neq; nō ad hasce duas, morum accedebat singularis comitas. Ab eo tempore, hoc est ab annis plurimis, probasti omnibus, quis reuera esses, facileq́; principes etiam viros tibi deuinxisti. De litteris, quas coluimus, potißimum mihi in mentem venit. Coluimus enim eas pari diligentia non admodum diuersas. Etsi enim tu & prius & multo magis atq; ego ad disciplinam iuris ciuilis te contulisti; tamen æquè dediti fuimus, tum omni bonæ elegantiq; doctrinæ, tum artium scientiarumq́ue omnium architectrici, quæ à ciuitate politice dicta est: in omni genere quantum vterq; profecerimus, neutrum hactenus pœnitet: quin de te non minus, quàm de me ipso

affir-

affirmauerim, sitim illarum non potuisse nos vnquam, neq; posse restinguere. Sentiebas enim, & rectè quidem sentiebas, neq; hodie sententiā mutasti, nunc cum ratione, cuius species quem forsita fefellerit, tum vsu, cui in vita communi plurimum iure tribuitur, confirmatus: sentiebas igitur, non esse illotis, vt aiunt, manibus tibi accedendum ad rempublicam, & legum solam cognitionem foro, cui destinatæ essent, satisfacere: necessariam etiam ad vniuersam remp., neque tamen non & vberiore doctrina & aliqua eloquentia oportere esse instructum, qui sententiam in curia & senatu principum salutarem cum auctoritate esset dicturus. Itaq; non attigisti primoribus labris, illam vel solo nomine, vulgo acerbam philosophiam, conscriptam Latinis litteris sane commodè, sed Græcis multo plenius: ex quo perenni fonte, quidquid boni in rebus est mortalium, deuinitus promanat: quod quibus secus videtur, illa prouenire ex temeritate & stultitia, absurdissimè omnino, dicere necesse est. Sed illos conuincendi locus non est: neq; conuictos videre posse, quid veri sit, existimauerim, carentes videlicet principijs. Itaque carus eras etiam doctissimis viris, quos non minus ipse obseruabas: non solum tuis æqualibus: in his vero mihi maximè, & quotidie hoc magis, quo maiorem studiorum similitudinem in nobis deprehenderem. Neq; enim à lectione poëtarum, quos antiquitas pro philosophis habuisset, abhorrebas, et iudi-

cabas, cum ex Homero erudijsset Macedonum regem maximum maximus ille philosophorum, nos quae ad mores & vitam & orationē quoq; facerent, ex eodem posse desumere, si idoneos interpretes, non autem meros grammatistas, fuissemus nacti. Addebas, de quibus nos monuissent magistri dicendi, ipsosq; oratores optimos. Sed in primis historia te suis illecebris capiebat: quae, vt speculum, omnibus vitam hominum ob oculos ponit, sed eadem intelligentioribus est viuendi regula, optimorum consiliorum bonis thesaurum suppeditans. Cum insuper cognouisses, intelligendis et veluti spectandis rebus olim in orbe terrarum gestis, cum geographorum scripta, tum contemplationem multarum regionum conferre plurimum: non solum in vmbra, quae in otio liberali, nobis occurrunt negotia, tractasti sedulo, sed etiam tempus, sumptum, valetudinem (neq; enim dicam quae commoda neglexisse videri queas) contulisti in peregrinationes varias, ad longinquas, sed easdem cultissimas terras videndas. Non capiebas inde leuem voluptatem, vt ex fortunatis plurimi, neq; patrimonium augere cogitabas, vt negotiatores, qui iacturam insuper patrimonij honestam faceres: sed, quam dixi, animi culturam expetebas. Certe enim, vel ad intelligendas historias, vel ad incendendam earum cognoscendarum cupiditatem non mihi parum videtur conferre locorum rebus gestis illustrium consideratio: ipsa autem animaduersio morum,

vitae

vitæ, consiliorum variarum gentium, quædam via est, à politica non abhorrens, ad illa omnia informanda rectius. Qui ita paratus ad politiam accedat; non ille, quoties sententiam dicit, in Care, vt dicitur, periculum facit, sed instructus est facultate optimè de mortalibus merendi, moderatrice totius vitæ, omniumq́ eius partium. Qui contra sentiant, hos ego cum vulpe Æsopica comparem, quæ cum in sentibus caudam amisisset, concilio suæ gentis, haud scio quibus argumentis persuadere, conata fuit, vt hoc onus, quod semper honori vulpibus fuisset, omnes suo exemplo deponerent. Hos etiam contemneremus, nisi vel exemplo, vel suasu suo adolescentes à recta & longa & difficili via abducerent. Vides, Basseuiti, ob quas litteras te semper amauerim. Cum autem præterea multa de tuis laudibus verè poßim dicere: tamen id non faciam, ne quid auribus tuis dedisse potius, quàm de communitate studiorum nostrorũ, quod vtriq; suaue esset, tecum loqui voluisse videar, occasionem nactus ex hac Campania: quam cum leges, tum minimum sed pulcherrimum peregrinationem tuarum iter, animo mecũ releges & contemplaberis, & si apud te qui erunt ex amicis nostris, homines nobiles & eruditi, eos cogitatione illuc, tanquam in rem præsentem, gratißimo orationis filo duces, homo φιλοθέωρός τε καὶ φιλόλογος. *Vale* ROSTOCHIO IV. *Id. Nouembris Anno* CIƆ. IƆ. LXXIX.

PRÆ-

PRÆCLARISSIMO SENATVI POPVLOQ. CAMPANO

ANTONIVS SANFELICIVS S. P. D.

Vmanis animis rerum diuinarum, atq; humanarum scientiæ cupiditatem à natura insitam esse constat. Id nobis, amplissimi ciues ea ratione ingenuit, quo bruta animantia, quæ viribus, velocitate, vitæ diuturnitate, cæterisq; corporis bonis nobis præeunt, vno intellectus cœlesti dono antecellamus. Verum quum non sit omnibus eadem vis mentis, diuersa doctrinarum genera homines pro animi captu secuti sunt. Theologorum disciplina super æthera euolans diuina scrutata est mysteria, eaq; mortalibus reserauit, vt summi boni cognita bonitate, illius desiderio, & amore accenderemur. Qui non tam altè explicuerunt alas, mundi sphæram, inferioresq; siderum globos scrutati sunt. Infra hos quidam elementorum ignis, & aëris effectus varios subtili inuestigatione perquisiuerunt, alijq; alia. Ego vero, qui meæ Mineruæ parum credens, in sublimia abire non sum ausus, terrarum sequi cognitionem, quæ me à puero mirificè delectauit, operæ pretium existimaui. Quumq; in ea diu versatus intelligerem quicquid ibi proficissem, ponendum esse in medium, humanæq; impertiendum societati, cœpi cogitare de Italicarum vrbium descriptione, præsertim quod ab Higinio eodẽ argumento confecti libri perijssent, admodumq; pauca de M. Portij Catonis originibus fragmenta supersint. Ea de re mihi deliberanti subijt præceptum illud:

Sumite materiam vestris qui scribitis æquam Viribus.

Itaq; mei vires ingenij metitus, videns me oneri imparem, ad faciliora verti stylum, vnamq; Italiæ partem Campaniam mihi tractandam delegi. Opus ipsum D E I æterni omnipotentis numine absoluimus. Inclytæ Capuæ merito debetur Campania, quam & Latini & Græci scriptores Campaniæ dixere principem: quin propter amplitudinem, opumq; potentiam posse omnibus in terris imperij nomen, ac dignitatem sustinere. Huc accedit, quod Illustrissimus Iulius, Paleniorum comes, nobilißimæ Capuæ nobilissima proles, me, vt hanc ederem chorographiam, vehementer accendit, Musarum & pietatis cultor. Valete.

CAMPANIA

ANTONII SANFELICII.

Ampaniam ſcribimus, ſitum, dimenſionem, agri naturam & antiquos in ea populos: contexere cum his placet inſignia illius æui ædificiorum monimenta, quæ licet ſemidiruta, aſpectu tamen cum oculis; tum animo grata ſunt. Gratificandum duximus doctis, curioſiſq; viris, quos horum operum peruulgatum tota Europa nomen è longinquis allicit terris, quibus noſtra hæc ſcripta quaſi dux erunt ad ea pernoſcenda. Neq; vero nobis vitio vertendum eſt, quod geographica, eruditis tractata ingenijs ſcribere aggreſſi ſumus. Non enim ego in orbis terrarum deſcriptione verſor, ſed in exigua eius parte mihi nota, qui patrium ſedulo peragraui agrum, ne incognita pro cognitis, néue pro veris falſa traderem. Id potiſſimum me Campanum hominem ad hoc ſuſcipiendum munus excitauit, atq; impulit, quod dum è geographis quidam dimetiendis cœli circulis, geometricæq; incumbunt ſubtilitati, dum alij ad enarranda rerum miracula ſe occupant, & alij ad honeſtandam patriam ſunt nimis intenti, ornandæ Campaniæ parum ſtudioſi fuerunt. Pudebat ſeminudam intueri parentem, meq; illam oportere velare percepi, quod ſi elegantiore pur-

pura (vt decet) non operietur, qualicunq; poterimus stola contegemus. Verum enimuero non est ardui operis, quod pulchrum, quod bonum est, ornare laudibus. Quisquis enim eius amœnitatem, cœli clementiam, soli vbertatem, maris, fluuiorum, & lacuum norit commoda, Campaniam naturæ delicias non negauerit:

Heic ver aßiduum, atq; alienis mensibus æstas,
Bis grauidæ segetes, bis pomis vtilis arbos.

Quod præconium, quamuis vniuersæ Italiæ tributum videatur, non iniuria tamen sibi illa vendicat, vbi nullo non tempore flores floribus, pomis poma, & fruges frugibus, vernante semper vel autumnante temperie, succedunt. Bona pars eius secundo seritur semine, fert biferas arbores, fert vel trifero prouentu vites, in quibus mira varietate pars vuarum floret, pars defloruit, sunt turgescentes, sunt acerbæ, alijs maturescentibus, alijs iam maturis. Suggerit succi plena nutrix alimenti plurimum, neq; modo suos fœtus, verumetiam alienos inexhausto alit vbere. Voco autem alienos, alumnas arbores, tum pecudes, quæ tametsi alijs atque alijs è terris ad nos transmigrarint, non aliam heic vitam viuunt, ac in genitali solo, de quibus suo loco. Consulto autem in superiori carmine pro pecudes substituimus segetes, quum nobis non duplex ouium partus, vt Samnio, Lucanisq; pastoribus, pascua mutantibus

sed

ſed duplex voluente anno contingat ſementis. Hæc in vniuerſum, nunc ſingula attingenda, eo ſeruato ordine, vt primum maritima, deinde perſequamur mediterranea.

TErræ Italiæ mediam longitudinem tranſgreſſa, Campania ad inferi maris oram recubat. E cœli poſitione temperamentum habet, quæ tantundem propè ab auſtrino receſſit æſtu, quantum ad hyemes ſeptentrionis acceſſit, quod ad ſalubritatem facit, bonumq́; humani corporis conſtituendum habitum. A Lire fluuio ad Sarni oſtium pertinet ſexaginta paſſuum millibus excurrente planicie, quæ ab ipſa camporum laxitate facta eſt Campania. Hi amnes, eius duo latera conſtituunt, hic ab ortu, ille ab occaſu. Boream verſus montibus cingitur, Samnites & Irpinos excludentibus, quartum vero latus mare poſſidet. Latitudo eius varia, vt tamen, qua maximè panditur, triginta non excedat milliaria, quod ſi totius ambitus ſubducatur ratio, colliget ad centum & ſexaginta paſſuum millia. Liris ex Apœnino monte decurrens (geographorum ritu ab occidentali plaga narrationis facimus initium) in Soranum primo ſe fundit agrum, tenuis antè, quàm Fibreni fluminis ebibat aquas. Hunc multi exiſtimant è Fucino ſuperiore Marſorum lacu per emiſſarium, quod Claudius Cæſar fecit, occultis huc delabi venis, fal-

sa opinione, quando M. Tullius longè ante eius imperium de Fibreno meminit. Ab vtriusq; confluente Liris torrentior ad cataractam properat, præcepsq; ruit: præcipitatus impetum premit, sedatoq; cursu abiens tanquam duarum arbiter gentium Latio fines præscribit, & Campanis. Minturnas Romanorum coloniam is olim diuidebat, Glanicus antea vocatus, dimidiatiq; corporis alteram nobis tribuebat partem, Latinis alteram: ponte vtraq; eius ripa iungebatur eo loco, vbi fluuiali scapha trajciuntur viatores. Minturnarũ, quæ iam corruerunt, stat adhuc putre amphitheatrum, à quo non procul ductus aquæ conspicitur arcuatim procurrens. Post Minturnas Sinuessa est hoc nomine dicta, quod sit in Suessæ oppidi sinu. Sinope hæc prius vocabatur à Sinopensibus Ponticis colonis, quorum opus fuit. Emanant eius in agro balneæ, quas memoriæ proditum est mulierum sterilitati succurrere. Per Campaniæ litus vulgo prorumpunt aduersum morbos aquæ salutares, non tamen omnes eadem facultate, sed aliæ alia pro soli ingenio. Plurimi enim refert, per quos terræ meatus fluant, quæue metalla in cursu alluant, vnde exuctas qualitates in affecta constat transfundi corpora. Plinius, qui in Latinorum numero populorum Sinuessanos reponit, audiendus non est, quippe magis à vero aberrans, quàm à Latinorum finibus absit Sinuessa.

nuessa. Latium enim vetus à Tiberi ad Circæos seruatum est, indeq; ad Lirem nouum, quod adiectum quoq; appellabatur. A Sinuessa est amnis Sauo, qui ex Auruncorum profusus montibus Sidicinum, Stellatem, & Falernum agros modicus interluit, nullis breui in curriculo auctus riuis. Sequitur Vulturnus triremium capax æquè, atq; Liris, quum vtriq; longius euagantes comites aquas abolitis earum nominibus secum ad mare ducant. Vulturni fons in Samnio est, qui dum confragosa Samnitium percurrit loca, rapido fertur lapsu Venafrano tenus campo, vnde vi repressa placidus continuat iter, mediam secans Campaniam. Piscium copiosus est, vere in primis, propter clupearum multitudinem, quæ huc ad tutum partum subeunt, gignitq; formosos lupos, sed in Samnio tantum. Deinceps Gallinaria est silua mari præcincta, & Literno lacu, quæ ciuilibus bellis materiem fabricandæ Sex. Pompeij classi suppeditauit. Hanc latrocinijs infestam consecuta tempora spoliarunt arboribus, quæ nunc iligna glande, & arbuscularum cæterarum fœtu hybernam venatoribus, pariterq; aucupibus inescat prædam. Liternum lacum quæstuosum facit mugilum aßidua captura sub dies præcipue halcyones, quod id temporis eius fauces occlusæ arena fluctibus aggesta, piscatorum opera recluduntur, prætentis prius retibus. Iuxta lacum stetit oppidum Li-

ternum, cuius vel ruinæ perierunt, locus tamen ob maioris Africani memoriam in omne sæculum celebrabitur. Hoc sibi domicilium relicta ingrata patria delegit Scipio, quod ante obscurum, illustrauit vir ipse illustris, non tam genere, dignitate, laureatisq; fascibus, quàm modestiæ, fortitudinis, patientiæq; titulis.. Heic ille cum philosophia reliquo vitæ tempore negotium habuit, & cum re rustica, triumphaliq; dextera laboriosum sæpe rexit aratrum. Huc adiacet Cumanus ager Phlegræus Græce à Phlegra Thessaliæ valle, quum vtrobiq; gigantum pugnam poëtæ vulgarint, illic contra Iouem, heic cum Hercule eius filio ex Hispanijs redeunte vtriusq; gentis ferociam hoc commento demonstrantes. Hæc latifundia Latini appellarunt Laborias, quæ duabus intercluduntur militaribus vijs altera Cumis, Puteolis altera Capuam ferentibus. Sunt Laboriæ ea fœcunditate: vt vel cupidi agricolæ labori respondeant fructu, restibilesq; nec stercorationem desiderent, nec intermissionem. A Cumæis & Chalcidensibus conditi sunt Cumani, qui ducibus Hippocle, atq; Megasthene ad quærendas sedes profecti, huc appulerunt. Felicium fertilitate prædiorum aucti ciues eò progreßi sunt opum, vt Hetruscis Italiæ fere imperitantibus parere recusantes obuiam ierint, eorumq; fregerint impetum. Italiæ, Siciliæq; vrbes Cumæ antiquitate præstiterunt,

quarum

quarum miserandum (vt ita dicam) cadauer quisquis aspexerit, non poterit non grauiter affici. In rerum vicißitudine vrbs tanta versa est in caprilia, in cuius loci tepore alsiosum id pecus hyeme commodè stabulatur. In pelagus illa prominebat dextra Neronis fossam, læua Acherusiam spectans paludem. Vasto, effreniq; animo matricida fossam ipsam instituerat, Ostiam vsq; perducturus, quo sibi magiæ addicto ad Auernales magicas vanitates expedita, tutaq; semper pateret nauigatio. Accedebat eò, quod Canopicæ Alexandrinorum fossæ cupiebat modulantes imitari choros, vt eorum exemplo inter fidicinum cantica iste citharœdus, interq; psaltrias vltro, citroq; per deriuatum vectaretur Tiberim. Irritæ temeritatis fossa, quæ nunc lacus marinus est, remansit testis, quod nobis piscandi commoditate prosperè cesßit. Altera rursus Amyclano in sinu ab eodem inchoata, fisci exhaustis thesauris, destituta est maximo Amyclensium detrimento. Fuit enim in caussa, quamobrem vinum Cæcubum disperierit, cui principatum multi dederunt. Acherusia palus est inter Cumas, & Misenum, cui ferrugineo colore squalenti nomen à Stygio Acheronte indiderunt. Misenus promontorium de sepulcro Miseni Troianæ clasßis tubicinis appellatur, cuius ossa hoc in monte insignium more virorum Æneas condi iusßit, id honoris eius tubæ deferens.

rens. Hinc mare velut in æstuarium se fundens, Baianum efficit sinum, Romanis ciuibus magnopere expetitum. Etenim qui diutinis militiæ laboribus iactati fuissent, siue quem vrbanæ ambitionis cœperat satietas, quiue forum, plurimasq; alias vrbis molestias ferre amplius noluissent, in hunc otij portum confugiebant, vbi animus post curarum fluctus, subductis superbiæ velis, & pacatæ vitæ iactis anchoris, seipsum colligeret atque recrearet. Ægritudines hac via effugiebant, ægraq; curabant corpora, edocti quæ balneæ quibus mederentur morbis. Multis in terris medicamentosi exiliunt fontes, qui in Liguria Statiellas, & in Narbonensi prouincia Sextias aquas condiderunt oppida: nusquam tamen largius, quam heic, propinquisq; locis, nec tam varijs auxilijs aduersæ valetudinis. Sunt his fontibus priuata remedia, generatim vero senes fouent, & stomacho imbecillos, quartanaq; febre laborantibus adsunt. His præterea in collibus sunt excauati cuniculi, quorum feruidus vapor noxios è corpore eliciens humores non mediocres efficit vtilitates. Valetudinis igitur gratia, & ob mercaturæ negotiationem Puteolis frequentissimo in emporio, loca hæc innumera hominum celebrabat multitudo, regna Puteolana eam ob caussam à M. Tullio dicta. Strabo hunc sinum continuis ædibus ita excultum scribit, vt vnius vrbis offerrent aspectum,

quod

quod ex earum reliquijs facile perspicitur. Illiciebant etiam piscandi oblectamenta, tum è mari maritimisq; piscinis, tum è lacubus Lucrino atq; Auerno. Lucrinenses voluptates erant præcipuæ, vbi ganeæ studiosi non modo altilium piscium, sed etiam ostrearum construxerunt viuaria, non contenti ijs, quas copiose gignebat Lucrinus, ob id ostreosus cognominatus. His de caussis non minoris heic publicè & priuatim ædificabatur, quam in vrbe, vtq; ad Tiberim superba erat Roma, ita heic deliciosa. Vna in tot opportunitatibus gelida ad potum desiderabatur aqua, calidis duntaxat fontibus heic erumpentibus. Grandem idcirco pecuniam Romano ex ærario erogare necesse fuit, tum in riuos fornicato opere, perq; actos in montibus cuniculos, à quinto & tricesimo milliario deducendos, tum in receptacula aquarum facienda, non tantum ad Romanorum ciuium vsum, sed etiam classiariorum militum. Namq; senatus imperij consulens securitati, super omnia Italiæ, classem hoc in sinu in piratarum excursiones, & ad omnem naualis belli euentum habebat instructam, inter orientis occidentisque regna mediam. E cisternis illis duæ impensa magnificentissima incorruptæ ad nostram peruenerunt ætatem. Harum altera in viuo Miseni lapide excisa frigidas intra montis viscera seruabat aquas, altera vero multiplici structilium pilarum ver-

ſu, integra adhuc tectoria concamerationes ſuſtinet. Infra hanc ad litus, lateritius tholus egregio aſſurgit opere, qui (quantum coniectura licet aſſequi) intus conſidentibus æſtiuos defendebat ardores, quoniam ad captandas auras latis patet feneſtrarum, & oſtiorum luminibus. Prope eſt Auernus lacus, Græcè Aornos:

Quod ſuper haud vllæ poterant impune volantes
Tendere iter pennis: talis ſeſe halitus atris
Faucibus effundens ſupera ad connexa ferebat.

Exhalabat quondam diram Mephitim, ſed ſucciſis poſtea, quæ lacum ambiebant, denſis ſyluis, ea peſtis euanuit. Is noſtra memoria piſcibus affluebat, qui nuper pluuij cineris amarore ad vnum necati ſunt. Eruperunt ſuperioribus annis è vaſtiſſimo terræ hiatu immenſæ flammæ, flammisq; commixti ingentes innumeriq; lapides, qui poſtridie eius diei in montem viſu horribilem congeſti viſi ſunt. In ea ignium tempeſtate aliquot balneæ obrutæ, planities Puteolis ſubiecta magna ex parte monte occupata, Auernus præter piſcium cladem ad dimidium anguſtatus eſt: quin mare retrocedere fuit coactum, vt nouam loci faciem, qui antea viderant, demirentur. Auerni accolæ fuerunt Cimmerij, gens rapto viuens, graſſans in eos, qui ad Auernalia Plutonis ſacra contendebant. Ad hæc ſacra, id eſt ad exercendam magiam huc ibatur, & ab inferis manes (ita priſci

prisci impij corpore exutas animas vocabant) ad vaticinationem exciemdos. Magicæ artis professores spectris quibusdam ita oculorum aciem perstringebant, vt ad cadauera sua manes euocari viderentur. Huius necromantiæ studio, Homericus Vlysses è Circæa soluens insula ad hos Cimmerios venit. Hos dico, nequis in Homeri carmine intelligat Cimmerios, qui alio in orbe Mæotim accolunt paludem, quam opinionem id excludit, quod ea nauigatio vnius fuit diej. Heic ergo Vlysses vmbrarum fecit euocationem, humato prius Baia socio, vnde Baianus sinus, non ab vrbe Bayis, quæ nulla fuit. Quod vero Auernales Cimmerij Scytharum Cimmeriorum cognomines fuerint, congruens inter eos vitæ ratio fecit. Efferatis erant vtrique animis, vtq; illis à signiferi plaga longißimè sepositis craßior aëris caligo offunditur, ita hi obscuras inter Auerni syluas, tenebricosisq; in specubus ad latrocinandum delitescebant. Medius inter Auernum & mare, Lucrinus fuit, Romanæ reipub. ob maximam piscium capturam maximè vectigalis, qui superuenientibus vndis, piscesq; excludentibas à C. Cæsare obiectis in mare molibus munitus est:

Lucrinoq; addita claustra:
Atq; indignatum magnis stridoribus æquor.

Hinc, atq; illinc firmißimo septus muro Lucrinus

& imperturbatos continebat pisces, & tutum subeuntibus velis præstabat portum. Hunc sequens ætas oppressa republica Augusto adulans falso portum Iulium appellauit:

Iulia qua ponto longè sonat vnda refuso.

Non enim Iulius de suo id opus fecit, sed à patribus missus faciundum curauit. Arcto spacio hi lacus seiungebantur, quod ex eo conijci potest. Nam vtrumque Augustus paruo negotio media effossa tellure in vnum confudit, ibiq; tota hieme, pugnaturus vere cum Sex. Pompeio, remiges, classiariosq; exercuit milites pugnam meditantes. Stante Romana libertate, Lucrinus munitionibus tutus oppugnanti obstitit mari, qua euersa, quum nulli essent rerum publicarum curatores, cessit pertinacibus vndis. Huius tyrannidis vindex fuit nouus mons, quem memorauimus, qui mari ab iniusta possessione repulso factus est alter loci tyrannus. E regione montis, surgit collis, in quo truncum apparet ædificium, quod Puteolani pro certo habent Ciceronis fuisse Academiam. Huic opinioni fidem esse adhibendam ea mihi persuasit ratio, quod locus antiqui domini seruat nomen, tum quod respondet topographiæ à Plinio factæ, quam adscribo. Dignum memoratu villa est ab Auerno Puteolos tendentibus imposita litori, celebrata porticu & nemore, quam vocabat Academiam M. Cicero.

Hæc

Hæc Plinius. Platonis æmulator non modo tractanda philosophia Arpinas ille esse voluit, sed Platonici gymnasij nomen in suam villam Musarum domicilium traduxit. Hinc factum est, vt gloriosis Græcis Atticam Academiam iactantibus, Latini Puteolanam opponerent, & Tusculanum Lyceo Aristotelico, quibus è fontibus moralis philosophiæ manarunt riui. Puteoli vrbs à Samijs posita, Dicæarchia prius fuit de regiminis æquitate, quod in ea ciues sine vllo census, ordinisúe delectu, ambitionis, continuoq; discordiæ fomite, ad regendam, seruandamq; patriam concordi caritate, pariq; inter se administrationis iure coniuncti essent. A Romanis dehinc colonis de paruis balnearum puteis Latinum impositum est nomen, quod est Puteoli. Hucusq; Campani ciues per Laborinos campos viam munierunt, ad comportandos agrorum fructus, vtque hinc peregrinas exportarent merces, quandoquidem celeberrimum (vt diximus) Puteoli emporium erat. Ipsa in via, quæ adhuc Campana vocatur, vtrinq; lateritiæ, reticulatæq; structuræ se offerunt spectandas, quæ viatores tenent pascentes specie oculos eruditos. Spectatu quoque dignum est antiquum Puteolanorum amphitheatrum, circaq; ipsum innumera ruinosa concamerato opere ædificia, quorum quædam subterranea sunt peruiaq; inter se, tam perplexa tamen ostiorum ambage,

vt absq; duce, circumductóue fixoq; funiculo, negetur exitus. Quare nos huiusmodi Labyrintheos anfractus Dædalis relinquentes ingenijs, inceptum peragemus iter. Neapolim hinc proficiscentibus subeundus est cliuus, cuius ad læuam situs est campus, vndiq; montibus sulphureum exhalantibus vaporem circundatus, angustis adeundus faucibus. Intra eum aliquot in locis scaturigines altius vti fornacis calcariæ subditis ignibus ebulliunt, aspectu non minus horrido, quam quæ in Ampsancti efferuescunt Irpinorum valle. Vulcanium forum id fuit antiquis, vbi sulphurea conflantur potoria vascula, quorum vsum lienosis prodesse compertum est. Post hos montes, albicant Leucogæi aluminosi colles, à candore nomen adepti, apud quos, teste Plinio, scatebant balneæ, oculis opem ferentes & vulneribus. Subiacet paruus lacus sterilibus omnino aquis, præditis tamen vi naturæ mira. Est in proximo terræ spiraculum, afflatu intus tabifico: signum habens iuxta fauces, quod non sine vitæ periculo præterire licet. Quodcunq; animal id transgreditur, procumbit illicò semianime: quod si prius, quàm exanimetur, his tinguatur aquis, ad salutem redit, facto in canibus sæpe periculo. Ea lacus parte, quæ spectat in meridiem passim rimis fatiscit humus, alibi minoribus, alibi maioribus, è quibus iugiter euaporantes fumi, podagricis auxiliantur, præ-

sentiq;

sentiq; remedio contractos renitemtes neruos pristinis restituunt vitæ muneribus. Puteolani atq; Neapolitani agri terminus est Pausilypus mons, & promontorium, qui Græca voce bonum præseferens genium rem nomini non habet disparem. Is præter liberum Campaniæ Picentinorum, maris, & insularum prospectum, præterq; vini laudem, pomorum omne genus diues est, beatior tamen in citreis magnitudine, & odore præcellentibus, cibarijsq; vuis, apiana & duracina. Loci huius cum amœnitatem, tum salubritatem adamasse antiquos sumptuoso villæ cultu sunt testes, quarum in ruinis multæ effossæ inuentæ sunt mutilatæ columnæ, tum quædam integræ pretiose è marmore maculis pulchrè distincto, quæ in sacrarum ædium ornamenta translatæ spectantur. Laboriosius olim eius dorsum transcendebatur, quapropter ne à viatoribus superandum esset, ad eius imum ferro miliaria crypta fuit aperta, peruio transitu, ea laxitate, quæ aduersa admittit plaustra. Vulgaris est opinio auctorem operis fuisse Lucullum, male fundata super M. Varronis verbis, non rectè intellectis, qui tertio de re rustica libro ait, Lucullum ad Neapolim perfodisse montem. Quod si, qui ita sentiunt, subnexæ orationis expendissent contextum, hanc impensam ei non ascripsissent, ex Strabone attribuendam M. Cocceio. Quod sequitur hoc est. Ac maritima flu-

mina

mina immisit in piscinas, quæ reciprocè fluerent. Hæc plane docent non spectare præcedentia verba ad transitum per cryptam patefactum, sed ad specus paruos oblongiores, quos ad Pausilypi caput cernere est, latere vergente ad orientem solem. Per eos enim cunicolos æstuante sole reciprocantes maris euripi conclusos intra viuaria refrigerabant pisces. Asiaticam prædam ijs in sumptibus consumpsit Lucullus, de qua gaza profusa Xerxes togatus à Pompeio dictus. Neapolis ex Plinij historia Chalcidenses habuit conditores: quod vero scriptum Strabo reliquerit primos colonos fuisse Cumanos, non continuo dissentit ab eo, quum à Chalcidensibus fuerint propagati Cumani. Primum hæc Parthenope à Sirenis tumulo fuit, mox (quæ loci est opportunitas) nouæ coloniæ accepit incrementum. Nouis ciuibus non placuit cum veteribus tecta coniungere, sed in propinquo loco consederunt, hæcq; fuit Neapolis, rursus Parthenope versa est in Palæpolim. Ignota hæc Solino fuerunt, qui ab Augusto cœpisse dici Neapolim scribit, quasi vero Augustus fuerit ante Ciceronis ætatem, apud quem sæpe Neapolim legas. Hæ duæ vrbes vnis claudebantur mœnibus, quæ postea vtrinq; auctis tectis in vnum coäluere corpus. Per Sirennum vero fabulam loci huius deliciosæ notantur illecebræ ad otia inuitantes, ad quæ nata fertur Neapolis. Molli sane otio animum

animum corrumpi dubium non est, contraq́; litterarum & studiorum perfici exercitatione. Id noscentes docti modestiq́; viri Sirenum cantibus, occlusis auribus, otio non abutentes, & suæ famæ consuluerunt, & posteritati. Quam debet humana vita agricolarum magistro, à quo docti sumus:

Quid faciat lætas segetes, quo sydere terram
Vertere conueniat?

A quo præterea didicimus:

Vlmis adiungere vites.

Neapolim vero illum hæc canentem coluisse quis dubitet?

Illo Virgilium me tempore dulcis alebat Parthenope.

Palladius quoq; heic agens de eadem re rustica præcepit, deq́; citreorum cultu, quæ primus ipse demonstrauit Italiæ. Non sunt prætereundæ syluæ Neapolitani vatis, quæ perpetuo comarum honore adhuc virent sæcula vincentes. Ager hic fæcundatur Cerere, Baccho circumopsiti colles, hortis vero exornantur suburbana directis in quincuncem pomorum ordinibus. Græcorum carmina, Alcinoi, Phæacum regis pomaria, & in Africa Hesperidum aurea mala magnificè cantarunt. Quid si illi poëtæ tantum arborum Medicarum heic vidissent syluas? Has tamen nostri & ver-

sibus, & soluta oratione laudibus sunt prosecuti, quippe quæ malum ferant, præsens venenis antidotum:

Quo non præstantius vllum,
Pocula si quando sæuæ infecere nouercæ,
Miscueruntq́; herbas, & non innoxia verba,
Auxilium venit, & membris agit atra venena.

Multiplicis hæc mala generis colore ad aurum inclinato, sed his verbis, si Macrobio credimus, commendatur citrium, cuius potissimum mali comesa semina, tum interior acida caro, haustis aduersantur venenis, simul & oris emendant graueolentiam:

Animas, & olentia Medi
Ora fouent illo, & senibus medicantur anhelis.

Huc nos, quo hæc remedia manifesta fierent, digressi sumus: nunc ad id, quod restat itineris. Suburbium, quod secundum litus est, Sebethus alluit fluuiolus, ne lintrium quidem patiens, non tamen inglorius, sub nomine Sebethidis nymphæ decantatus. Sunt qui malint per nympham Sebethida significari aquam, quæ pensili riuo influebat Neapolim, quod geminatus indicat ductus ad Ianuariam portam. Sebethum duo sequebantur memoria Herculis insignia oppida, Herculanium & Pompeij, quæ incendiorum iniuria versa sunt in vicos. Litteris proditum est Herculem debellatis Hispanijs Geryonis regis pulcherrima boum armenta in Baianum

sinum exposuisse, ibiq́ue inter Misenum & Auernum ipsas caula vallasse. Locus is de boum caula fuit primum Boaula, mox, vt vox ipsa dulcius sonaret auribus, facta est Bauli. Deliciarum hic erat locus, quo paulo antè Romanæ reipublicæ excidium multi nauigabant, ad spectandas insanas in mari substructiones, atq; loculatas (Varronis vtor verbo) maritimas piscinas. Inde dux Græcus in patriam rediturus, Picentinos versus discedens, castra ad montem Vesuuium locauit, ibiq; constructis tectis, & agro, quem occuparat, viritim diuiso, copiarum partem, mancos belloq́ue inualidos reliquit. Hæc fuit Heraclea Græcis colonis, post Herculanium Latinis. Posito oppido castra ad octauum lapidem promouit, quo in itinere triumphalibus vectus est insignibus bobus, ipsis in morem captiuorum bello ducum præeuntibus. Quumq; ad flumen Sarnum ventum esset, consedit, alteraq́ue ibi mœnia veteranis militibus exstruxit, quæ de triumphali illa pompa fuerunt Pompeij. Heracleenses ergo, Pompeianiq; populi idem fuit ortus, eorundemq; par fuit vitæ occasus. T. Vespasiani principatu Vesuuium montem vtriq; oppido imminentem conflagrasse constat, eq; media eius voragine tantas erupisse flammas, vt ad Ægyptum cineres peruenerint. Latè vagantes ignes, syluas, arbusta, casas, ædes, & quidquid fuit obuiũ absumpserunt, liquatis quoq; saxis,

quæ instar ferreæ spumæ, miserabilem illam testificantur calamitatem. Haustum eo incendio Herculanium, Pompeianos vero in scenicorum ludorum spectaculo considentes repentinus lapidum sepeliuit casus, vniusque theatri cauea facta est totius ciuitatis vrna. Cæterum mons ipse, quem tanta vastitas inuisum antiquis fecerat, rependens fructu illata damna, inuenit apud posteros gratiam. Cineris quippe calore hæc affecta plaga magnam nobilitandis vinis vim accepit, è quibus id, quod Græcum cognominatur, reliquis Italicis præfertur. Hoc meracum in patria sumptum caput tentat: verum tamē si nauigio transuehatur fluctibus iactatum vi domita mitescit, fitque suauius: quod vtinam homini vsu veniret. Amplissima arbusta, quibus cingitur, escarias vuas, præter vini copiam, ferunt, quæ ad multam hyemem de arboribus pendent. Idem trilibria cotonea, pauloq; minora pyra, sorba, mespila, syluestria arbuta, cæteraq; serotina mittit munera, in quibus excellit iuxta, ac Puteolanus ager in præcocibus pomis. Hæc est maritima Campaniæ ora, gemino definita litore, Sinuessano scilicet, quod à Lire tendit ad Misenum, & Neapolitano, quod à forma Græci appellarunt cratera, Miseno & Athenæo promontorijs circumscriptum. Ea sinus huius est apricitas, vt vernæ insitiones semestri spatio autumni dona proferant lætissimè. Nulla

est

est pomiferarum arborum, (de notiss terris loquor) quæ heic non proueniat, & quidem feliciter, præter vnam & alteram Syriæ peculiares.

Litore perlustrato exquiremus interna ab occidentali exordientes latere, vt priore factum est volumine. Principium Vestinæ damus, quippe primo in hac serie oppido. Eius ager erat Minturnensibus affinis, cuius extremus saltus Falernum contingebat agrum, quo in confinio à Ponticis colonis fuit posita Sinope, de qua meminimus. Hi Vestini (est & vestinorum regio ad mare superum) ciuium proditione ab Romano hoste capti funditus deleti sunt. Cum Vestinis stetit pariter vicina vrbs Ausona, & cum ea pariter decubuit: Ausoniæ tamen non exoleuit nomen, duraturum in omne Italiæ æuum, quæ ab illa est cognominata Ausonia. Magnæ Græciæ oram antea tenuerant Ausones, cui rei argumento est mare illud cognomine Ausonium. Inde siue armis pulsi, siue ea sedes huic fuerit posthabita, in hanc Campaniæ partem commigrarunt, omnemque subegerunt regionem, quæ à Lire pertinent ad Campanum pontem. Ausonum stirpis est vicina huic agro Suessa, cognomento Aurunca, ab Auruncis, qui inuadentibus finitimis Sidicinis huc destituta patria confugerunt. Fuit altera Suessa Pometia Volscorum, quam Pontina palude ferunt haustam. Nostra Suessa viuit

arduo eminens in colle, quem plurimi inferiores circundant vicis frequentes, vitibus amicti atq; oleis, quarum baccæ conditæ maximè probantur hodie, antiqui tamen Sidicinas & Picenas prætulerunt cunctis. Qui magis editi sunt montes, habent castaneta, vbi rei pecuariæ periti, suilli pecoris greges hyeme ante glandium pastionem saginare instituunt, ad succidas longe ijs meliores, quas solæ glandariæ mittunt syluæ. Sunt nunc Suessanorum, à Vestinis quondamet Ausonibus possessi, fundi, quos limus montanis è locis in imbribus defluens, feraciores reddit ea ratione, qua pro inundantis Nili incremento frugibus cumulatur Ægyptus. Theanum quoque cognomine Sidicinum (habent & Apuli suum Theanum) Ausonum est gentis, cuius ager eximiæ est fertilitatis, longè lateq; patens, veruntamen qui prius vnam locupletabat ciuitatem, hodie & Theanensibus, & multis circumpositis castellis rerum suppeditat copiam. Antiquis Theanensium euersis monimentis, structilis superat canalis, cuius iugi riuo oppidi plateæ, tum portæ, salientibus ornantur & lacubus. Eadem aqua ad irrigandos olitorum hortos deriuatur, singulari donatos à natura munere apio capitato, quod fouendo stomacho, halituq; oris commendando cunctis antecellit oleribus. Hinc ad quartum lapidem recesserunt Caleni, sed de via, quæ Cales ducit, diuertendum est, ne Casi-

nates,

nates, & Venafrani seorsum positi prætermittantur. Casinum ad Latinam appositum viam M. Varro Samnites tenuisse prodidit, quod ad possessionem vi partam, non ad progeniem referemus, cum verisimile sit Casinates, aut Ausonum aut Latinorum (sunt enim inter vtrosque medij) prolem esse. Est ager Casinas olei feracior, quàm frumenti, magnumq; vectigal ex eo capiunt, comportantes in Latium, oppidaq; Samnitica. Labitur per hunc agrum flumen Vinium, ad cuius ripam M. Varronis fuit Museum, cuius rarißimæ villæ, elegans artificiosaq; forma in eiusdem auctoris contemplanda scriptis, legentis animum non parum oblectat. Quod vero tradit Strabo, nouißimum hoc esse Latij oppidum, occupantium vim armorum intelligimus, non publicam iuridicamq; possessionem: alioqui Latinorum fines confunderentur, atq; Campaniæ. Ad Casinatium arua adiunguntur Venafrana, quæ in Campaniæ angulo ad Samnites se proferunt, à quibus, interfluente Vulturno, separantur. E montis cliuo Venafrani suas prius despiciebant spatiosas possessiones, ad quas postea commodiores culturæ gratia descenderunt, largo insuper inuitante fonte, iam collapso vetere ductu, qui à Vulturni capite ibat. Hæc æquora ad sexaginta amplius stadia explicantur, aratoribus bona, bona pastoribus, quæ montibus in theatri propemodum figurā inflexis cinguntur.

Montium

Marcne

Montium imæ partes, appoſitíque tumuli oliuis conueſtiuntur, glareoſa terra gaudentibus, & meridiano ſole, quarum oleo ob purum ſuccum, palmam, vt ait Plinius, vnguenta dederunt. Sed iam, vnde deflexit, regrediatur oratio. Cales Auſonum oppidum, Latinæ adiacet viæ, cuius nobilitatis indicio ſunt marmoreæ ibi reliquiæ. Caleni antiquitus in aurea Italicarum vrbium libertate, habebantur in populorum nobilium numero, de quo dignitatis gradu Romanorum armis deiecti ſunt, actusq́ de ijs in vrbe triumphus, ingenti comportata præda. Stellatis ager Calenum attingit, atq; Falernum, qui eſt à ſaltu Veſtino ad Vulturnum. Celeberrimus hic tractus duo præcipua vitæ bona poßidet, in collinis vina, frumenta in campeſtribus, vt non minus verè, quàm lepidè ſit dictum, in Campania liberi, & Cereris eſſe certamen. Per Falernas ſegetes curſum Appia inflectebat via, quæ ſexto & decimo ſtadio à Campano ponte Latinam viam excipiens, pergebat Brundiſium. Hæc eſt Auſonia occiduæ Campaniæ regio, cuius ex aduerſo trans Vulturnum ſunt Oſci, duas in partes diuiſa Campania ciſuulturnanam, & tranſuulturnanam. Oſcorum, quæ vetutißima eſt Italiæ gens, caput erat Capua, cuius nomen ad Troianorum ducem Capym quidam reuocant: Et Capys: hinc nomen Campanæ ducitur vrbi.

Non

Non vrbis conditor Capys, (legimus enim & Oscam, & Vulturnum prius vocatam) sed amplificator fuit. M. Varro ad campestrem retulit sedem: Strabo ad rem ipsam, quod caput esset Campaniæ. Is quinto geographiæ libro sic ait. Quum autem vrbes duodecim in Campania forent, Capuam perinde, ac illarum caput nominarunt. Huic concors M. Tullius quum in Rullum oraret caussam, hæc de huius excellentia vrbis verba fecit. Romam in montibus positam & conuallibus, cœnaculis sublatam, atq; suspensam, non optimis vijs, angustis semitis, præ sua Capua planissimo in loco explicata, ac præ illis semitis irridebunt, atq; contemnent. Agros vero Vaticanum & Pupinium, cum suis optimis atq; vberibus campis conferendos scilicet putabunt. Oppidorum autem finitimorum illam copiam cum hac per risum, ac per iocum contendent, Labicos, Fidenas, Collatiam, ipsum hercle Lanuuium, Aritiam, Tusculum, cum Calibus, Theano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeijs, Nuceria comparabunt. Hæc ille. Ad id fastigium per fructuum magnitudinem, rerumq; omnium affluentiam ascenderat. Campanus quippe ager optimus, orbisq; terræ pulcherrimus ab omnibus celebratus est, de quo poëta, quum felicis terræ signa indicasset:

Talem diues arat Capua.

Opulenta erat, quum ille georgica canebat, nihil tamen ad illam Capuam, quæ ad immortalem sui memoriam publicorum operum erexit spectacula. Extant ex ijs duo: amphiteatri moles, opere Dorico, tam vasta, eaq; architectura, vt nemo sit, qui primo eius aspectu non obstupescat. Nam quamuis immanium barbarorum ferro incendijsq; lacera & corrupta, triumphantis tamen vrbis repræsentat imaginem. Non longè hinc, interuallo non tam effuso sumpta, sed absoluta itidem arte visitur tribus porticibus amplißima cryptoporticus, quæ tam longo æuo contra vim temporis resistit. Adscripsissem integra, ni rimis fatiscerent parietes, néue testudines stillicidijs essent obnoxiæ, dignum profectò opus, quod sartum tectum locetur. Animi causa huc Campani patritij ad antemeridianam inambulatoionem conueniebant, pomeridianasq; sessiones, vbi otiosas diei horas, quauis cæli exclusa iniuria, transigebant. Circa hæc loca aratro paßim eruuntur prisci æris, argenti, auri pulcherrima numismata, tum doctißimorum manu artificam scalptæ gemmæ, Parioq; è marmore elegantißima signa, præstantißimæ ciuitatis deliciæ. Oscorum quoq; gentis sunt confines Calatini, atq; Acerrani. Trebula quoq; Osca fuit, Suessula, Atella, & clarum historijs Casilinum, de quo primum agemus. Id secundo bello Punico Italicæ virtutis fuit specimen, vbi

exigua

exigua militum manus, post Cannensem cladem, non territa calamitosa Romanorum fortuna, insolentioribus Pœnorum copijs tanta animorum constantia obstitit, vt in summa cibariorum inopia, lora, detractasque scutis pelles, feruida mollitas aqua, mandere cogerentur, multis inedia enectis. Vulturnus Falernum agrum à Campano disiungens, Casilinum intermeabat, quod ad sulcos redactum est. Post Tifata montes, qui non procul aberant à veteri Capua, quique Samnium versus Campanis fines statuunt „ & Calatinis, montana est Calatia, supra quam, seorsum tamen ingens quadrato saxo surgit opus, quod rupis faciem oculis offert, ferruminato nexu lapidibus apte inter se cohærentibus. Hæc fuisse antiqui oppidi mœnia sunt qui dicant, quos ego non sequor, opinorq; ciues per ea tempora habitasse vbi adhuc habitant. Argumento mihi est perennis aqua influens subterraneo riuo in cisternam veterem, quæ in oppidi est vmbilico, ipsaque aqua per æstiuos menses ob innoxium frigus ciuibus gratissima est. Addo etiam testimonium superpositæ ibi marmoreæ tabellæ, in qua hoc incisum est epigramma.

M GAVIVS T F
Q VISELLIVS Q F
GALLVS
DVO VIR QVINQ

CREPIDINES CIRC
FORVM SPF.

Si ergo heic erat forum, continuo & oppidum, numquam foro mœnibus excluso. Habent hi colles oleta distincta oleastris, quorum baccæ non carne, sed liquoris dulcedine commendantur. Citra Tifata apertis in campis stetit Trebula, pari inter Capuam & Suessulam interuallo, quæ iam æquata solo. Eius desertam sedem quum perscrutarer, inueni ab humo modicè exstantia theatri vestigia. Duce opus fuit ad locum inquirendum, quem Liuius tertio & vicesimo historiarum libro nobis ostendit. M. Marcellus, inquit, à Canusio Calatiam petit, atq; inde Vulturno amne traiecto per agrum Saticulanum, Trebulanumq; super Suessulam per montes Nolam peruenit. In Liuianis autem codicibus, quos mihi videre contigit, Trebianum pro Trebulanum scriptum legi, quod mendum correximus eadem ex historiæ. Nam idem auctor alibi iuxta Capuam Trebulam nominat, non Trebiam. Hoc etiam confirmant geographicæ Ptolemæi tabellæ, quæ arithmeticis notis, mensuræq; ratione propius Capuam monstrant Trebulam. Fundi vbi ea stetit, vt loco, ita meßium fœcunditate sunt Campano agro proximi. Atella, quæ in vicos abijt, non venit in dubium, vbi ceciderit. Nam oppidi situs eminet, quem depressa ambit fossa, viuitq; ibi eius nomen.

men. Romani propositis præmijs arte pollentes scenica, hinc accersebant, eorum facetis delectati fabulis, vt tamen solutiores iocos, Latij seueritate temperarent.

Tanti autem Atellanios fecere mimos, vt Ennium ferant gratiam à Romanis inire cupientem, Oscam didicisse linguam, gloriariq; solitum, se tria habere corda, quod Latinè, Græceq; sciret, simul & Oscè. Adhuc his in locis histrionia viget, quasi per manus tradita, quæ in sacris fere vsurpatur exodijs. Atellana quoq; prædia rerum affluunt copia, quippe vicina Campanis. Acerræ palustris grauitate cœli, iam à priscis seculis sunt infrequentes, infestante Clanio flumine, qui

Vacuis non æquus Acerris.

Agri bonitas inuitos retinet ciues. Est enim tum frumentarius, tum pascuus gramina maiori pecori, Ægyptijs maximè bobus, abunde suppeditans. Hæ boues secundo abhinc tertioúe sæculo nouæ incolæ fuerunt Italiæ, hodie nostrates habentur, quibus nos à patria excogitauimus nomen. In Ægypto siquidem hæ pecudes rem pecuariam plurimum augent, herbido semper solo, ad multiuaga Nili flumina, in quæ impatientes æstus subinde se mergunt, capite duntaxat extantes. Quis vero nõ miretur hoc tam grande animal è cicurum genere, tamq; fructuosum (quamuis enim anni parte ad mulctram hæ boues veniunt) antiquis scriptoribus &

nostris, & Græcis fuisse ignotum, ijs potissimum, qui in profundo pisciculorum naturam curiosius conquisiuerunt. Quod vero dicunt aliqui hoc Plinio esse bubalum, quàm recte hi sentiant, facile apparebit, si vtriusq; animantis descriptio animaduertatur. Finitimæ Suessulæ pascua eadem armenta inuitant, simili ratione, gramine semper vestitis campis. Oppidum ipsum interijt relictum à ciuibus, qui eadem cœli intemperie, circunfusis Clanij aquis, obsidente palude, patrijs coacti sunt excedere laribus. Portentoso hæ aquæ sunt auctu, quæ æstiuo in calore præter cæterarum morem redundantes, descrescunt per hyemem. Fuit Suessulanorum ea vallis, quæ ad Caudinas protenditur furcas, persicis arboribus tota consita, tum cerasis, quarum poma adeo proba sunt, vt Persæ & Cerasuntij à nobis potius petijsse, quam ad nos misisse videantur. Suessulanum agrum excipiunt Nolanorum populeta, multiplicis generis amicta vitibus, quæ vina fundunt, tum hybernis poculis lenia, tum æstiuis excitando stomacho subaustera. At hi ciues non eum fructum è frumentis capiunt, quem è generoso palmite ad æstiua semina magis idoneo loco, quàm ad hyberna, quocirca arbustis potius, quàm aruo student. A Vesuuij conflagratione de sparso cinere, pumiceisq; lapillis id accedisse existimandum est: alioqui ager hic cum Capuæ latifundis non conferretur, neq; audire meruisset:

ruisset: Talem diues arat Capua, & vicina Vesæuo
Ora iugo.

Nemo loci gnarus non videt hoc carmen spectare ad vniuersum tractum circa Vesuuium. Nota erant loca hæc poëtæ, qui Campaniam diu incoluerat, incolebatq́, cum georgica mandaret litteris. De Nolanorum vero origine varia est opinio, quos alij Tyriorum sobolem, alij Chalcidensium prodiderunt. Ptolemæus id oppidum nobis ereptum in Picentinos retulit, idq́ non modo præter ius, verum etiam præter definitos à se Campaniæ terminos. Quasi vero geographis positos à se regionum limites & contrahere liceat & proferre, regum exemplo, qui ad suum arbitrium leges figunt, atque refigunt. Nolanis contermini sunt Abellani, non obscuri quondam nominis, quippe conscripti in catalogo populorum, qui cum Turno aduersus Latinum, & Æneam conspirauerant:

Et quos maliferæ despectant mœnia Bellæ.

Quo in nomine ad vitandum ex vocalium concursu hiatum poëta primam detraxit litteram, & pro Abellæ, dictum est Bellæ. Quod si nominis inspiciatur vis, Bella, non Abella dicetur, id est bona. Ager enim Abellanus multis est accumulatus bonis, oleo inprimis, cuius laus est, quod ei vetustas tædium non affert, tum vino, pomisq́ omne genus suauissimis, frumento non item, vt

tamen

tamen minutas fruges ferre non recuſet. Habet glandiferas ſyluas, copioſus eſt caſtanearum arborum, quæ ſuas nuces ad tranſmarinas mittunt prouincias, quæſtuoſa permutatione palmularum, & piperis. Addantur ad venationem, corporisq́ exercitationem, caprearum, & aprorum repleti ſaltus, tum gelidi paßim, ſalubresq́ fontes, & quod his omnibus maius eſt, viget in hac temperie longæua ſenecta. Hæc eſt orientalis Campania, Sarno terminata flumine, cuius aquæ nos à Picentinis dirimunt, tam pigro labentes motu, vt vtro fluant, neſcias.

TIBI DEVS ÆTERNE ATQVE OMNIPOTENS IMMORTALES AGO GRATIAS, CVIVS NVMINE, ET OPE CAMPANIAM SCRIPSI.

FINIS.

INTER-

INTERPETATIO NOMINVM HVIVS CHOROGRAPHIÆ.

Abella,	*Auella.*
Acerræ,	*Acerra.*
Acherusia palus,	*La Coluccia.*
Amyclanus sinus,	*Ill mar de Sperlonga.*
Amphiteatram Capuæ,	*Li Borlasci de Capua.*
Ampsanti vallis,	*La valle de Frecento.*
Atella,	*doue è hoggi Santo Arpino.*
Auernus lacus,	*il lago de tre pergole.*
Ausona,	*già desolata nel piano de Sessa.*

B.

Baianus sinus,	*il mar de Baia.*
Bauli,	*Bacola, loco nel lito de Baia.*

C.

Campania,	*terra de lauore.*
Campana via,	*Campanola nel territorio de Pezzuli.*
Calatia,	*Caiazza.*
Cales,	*Calui.*
Capua,	*Capua.*
Casilinum,	*Castelluccio, un certo territorio tra Capua, e la foce del Voltorno.*
Casinum,	*San Germano.*
Cisterna Miseni,	*grotte Dragonara.*
Cisterna Auerni,	*piscina mirabile.*
Cryptoporticus Capuæ,	*le tre grotte che sono vicine, a li Borlasci,*
Cumæ,	*Cuma, se vedeno le rouine.*

F.

Falernus ager,	*il territorio, che e da la Roccha de Monaragone sino al Voltorno.*
Fibrenus fluuius,	*il fiume de la Posta.*
Fossa Neronis,	*Licola.*
Fucinus lacus,	*il lagho de Fucino, ô de Celano.*

Furcæ Caudinæ,	oue hoggi è Arpaia.
G.	
Gallinaria ſylua,	la peneta de Patria.
H.	
Herculanium,	fu, doue e hoggi la torre del Greco.
I.	
Irpini,	li populi, che ſono mezi tra la valle Beneuentana, e la Baſilicata.
L.	
Laboriæ,	il territorio del Gaudo, ſe dice anche per altro nome Latino: Laborini campi.
Leucogæi colles,	la Lumera.
Liris fluuius,	il Gargliano.
Liternus fluuius,	il fiume de Patria.
Liternus lacus,	il lago de Patria.
Liternum,	Citta deſolata, il loco ſe dice Patria.
Lucania,	Braſilicata, vnde Lucani.
Lucrinus lacus,	fu doue è hoggi il monte nouo, appreſſo il lago Auerno.
M.	
Magna Græcia,	la Calabria ſoprana.
Minturnæ,	fu, doue è hoggi la ſcafa del Garigliano, de la qual ſe vedeno le reliquie.
Miſenus mons,	Miſeno.
N.	
Neapolis,	Neapoli.
Nola,	Nola.
P.	
Pauſilypus mons,	Poſilipo.
Picentini,	la coſta de Amalfe.
Pompeij,	la torre de l, Annuntiata.
Portus Iulius.	era eſſo lago Lucrino.
Puteoli,	Pezzuli.
Puteolana crypta,	la grotte paſſante, che e tra Pezzuli, è Neapoli.

Sam-

S.

Samnium,	*Apruzzo, vnde Samnites.*
Sarnus fluuius,	*il fiume de Scafali.*
Sauo fluuius,	*il Saone.*
Sebethus fluuiolus,	*il fiume de la Matalena.*
Sinueſſa ,	*la roccha de Mondragone.*
Stellatis ager,	*il territorio de Carinole,*

Il qual confina con il territorio de Thiano, e de la Rocca de Mondragone.

Sueſſa,	*Seſſa.*
Sueſſula ,	*fu, doue è la torre detta de Seſſola.*

T.

Tifata montes,	*li monti ſopre lantiqua Capua.*
Theanum,	*Thiano.*
Tholus Baianus,	*il Truglio de Baia.*
Trebula,	*fu tra Capua, è Seſſola, oue appareno li veſtigij del theatro.*

V.

Venafrum,	*Venafro.*
Venafrani campi,	*il piano de Venafro.*
Veſtina ,	*fu nel piano de Seſſa.*
Vinius fluuiolus,	*il fiume de ſan Germano.*
Vulcanium forum,	*la Solfatara.*
Vulturnus fluuius,	*il Voltorno.*
Vulturnum,	*caſtello à mare del Voltorno.*

DE CAMPANO AMPHITEATRO.

Mmanem quisnam molem, quis grandia saxa.
Æquauit cœli nubibus aligeris?
Montibus impositos montes quæ deinde ruina
Deijcit è cœli nubibus aligeris?
Celsa giganteis manibus fabricata superba est
Machina, forma tamen Dædaleo ingenio.
Mirati sunt Græci impostum Pelio Ossan,
Impia gens superis quum fera bella ciet.
Hoc opus egregium miretur Græcia, summo
Quod vicit rupes vertice Thessalicas.
Non par auricomus Phœbus spectauit eoo
A Gange ad Gades, Herculeumq; mare.
Campani heic plausere olim iuuenesq; senesq;
Et facto resonant alta Tifata sono

DE

DE INCENDIO VESVVII EX TITO DIONIS NICÆI, INTERPRETE XYLANDRO.

ER id tempus accidere in Campania horribilia quædam, quæ magnam admirationem habent. Nam sub autumni tempus ingens incendium repentè excitatum est, eoq; mons Veseuus conflagrauit. Is mons mare spectat ad Neapolim, habetq; fontes ignis maximos: ac olim quidem ex omni parte excisus erat, sed tunc ex medio eius ignis extitit. Nam ea parte tantum exustus est: extrinsecus enim intactus integerque permanet ad hæc tempora, ex quo fit, vt cum ignis externas partes non exurat, eaque, quæ sunt in medio, consumantur igni, rediganturque in cineres, vertices, qui circum sunt, vsq; adhuc veterem altitudinem habeant, & quæ pars igni consumpta est, dum in se coit, concaua facta sit, ita vt totus mons (si licet parua cum magnis conferre) formam habeat amphitheatri. Culmina eius montis multas arbores habent, vitesq;: ipse interius circuitu propter ignem decliuis est: vtq; fumum interdiu, ita noctu flammam reddit, ita vt in eo suffimenta cuiusuis generis fieri semper videantur. Quod cum ita se habeat, nec semper eodem modo, id magis aliquando, interdum minus facit: ad hæc puluerem proijcit, quoties simul aliquid subsidit, emittitq; saxa

facto impetu ventorum: tum resonat, mugitq́; quod minimè densas atque constipatas, sed raras & occultas respirationes habet. Cum igitur Veseuus eiusmodi sit, hæc in eo quotannis ferè fieri solent. Quæ cum illis temporibus præter morem euenerint, magnaq́; adhuc esse videantur ijs, qui ea semper inspiciunt, tamen licet omnia simul cum cæteris, quæ tum quoque euenerunt, comparentur, parua habeantur necesse est. Etenim eo tempore magnus numerus hominum inusitata magnitudine, quales gigantes finguntur, in eodem monte regioneq́; finitima, ac proximis ciuitatibus interdiu noctuq́; vagari, versarique in aëre visus est: Post hæc consecuta est maxima siccitas, ac repentè graues terræ motus facti, vt & omnis ea planicies feruida esset, & culmina montium subsiderent. Ad hæc sonitus subterranei tamquam tonitrua, & super terram mugitibus similes extiterunt. Dein mare simul fremere, omne cœlum resonare, ingensque & repentinus fragor, quasi montes simul considerent, exaudiri. Tum exilire primum immensi lapides, & ad summos vertices peruenire: deinde magna copia ignis fumiq́; ita vt omnem aërem obscuraret, occultaretq́; solem non aliter, quàm si defecisset. Igitur nox ex die, & tenebræ ex luce factæ erant, putantibus nonnullis, gigantes seditionem inter se facere, quod multæ imagines eorum in fumo conspiceretur, quodq́; clangor tubarum audiretur. Alij existimabant aut mundum in

chaos

chaos redigi, aut igni consumi, ob eamq; caussam properabant alij ex ædibus in vias, alij de vijs in ædes confugere, atq; è mari in contenentem, & ex continenti in mare se recipere. Alij conturbati, ea quæ nondum venerant, existimare tutiora rebus præsentibus. Tanta vero erat copia cineris, vt terram mareq;, atque adeo ipsum aërem compleret: quæ res multa damna, vt cuiq; sors tulit, importauit, non solum hominibus, prædijsq; ac pecoribus, sed etiam pisces, volucresq; omnes peremit, duasque vrbes, Herculanium & Pompeios, populo sedente in theatro, penitus obruit. Postremo tantus fuit cinis, vt inde peruenerit in Africam, Syriam & Ægyptum, introierita; Romam, eiusque aërem compleuerit, & solem obscurauerit. Id Romæ accidit paucis post diebus, cum omnes ignorarent id, quod factum erat in Campania, nec quid esset coniectura assequi possent. Itaq; etiam ij putare cœperunt, omnia sursum deorsum ferri, solemq; in terram cadere, & terram in cœlum conscendere. Quamquam autem hic cinis non attulit statim grauia incommoda populo Romano, tamen postea morbum pestilentem & grauem immisit. Insequenti anno Tito ad visendam calamitatem Campaniæ profecto, multa Romæ conflagrauerunt, quod incendium tamen extiterat ex terra. Nam Serapis ac Isidis fana, Septa, templum Neptuni, balnea Agrippæ, Pantheon, Diribitorium, theatrum Balbi, Scena Pompeij, Octa-

uiana

uiana ædificia vna cum libris, templum Iouis Capitolini cum proximis templis igni consumpta sunt. Ita id malum diuinum potius, quàm humanum fuit. Licet enim ex ijs quæ commemoraui, cætera quæ in eo incendio perierunt, conijcere. Titus ad Campanos misit duos viros consulares, qui colonias eò deducerent, ijsq; grandem pecuniam dedit, atq; eam potissimum, quam reliquissent ij, qui sine hæredibus mortui essent. Ipse nihil à priuatis, aut ciuitatibus, aut regibus, cum ei multa darent ac pollicerentur, accepit: quin etiam ea, quæ adhuc apud se habebat, restituit.

SANFELICE, Antonio. Campania (Ed. J. Caselius). Rostoch: Augustin Ferber, 1580. 4to, 40, [8] pp. Modern boards. $550

First published in Naples, 1562, Sanfelice's description of and travel in Campania became an enduring handbook, being published until the 19th century. It deals with the history, geography, topography, and agriculture (including viticulture) of the region.

This second edition contains a Latin-Italian glossary of place names by the editor, Johannes Caselius, as well as an appendix on the eruption of Vesuvius. In his dedicatory preface to Joachim Bassewitz, Caselius says that, because of the scarcity of the Naples edition (of which he could locate no more than one copy), he decided to publish the present edition so that the work would not perish entirely. The complete title of this Rostoch edition reads: "Campania, a booklet hitherto not published in Germany, which should be as useful as it will be enjoyable to readers of poetry and history, as well as to those interested in geography and in visiting far-away places".

This second edition appears to be even rarer than the first (for which see STC Italian 604); it is not located in STC German, Adams, or NUC (which locates only 18th-century editions).